

**AUDITORLIK FAOLIYATIDA BAHOLOVCHI
KO'RSATKICHLAR BO'YICHA QAROR QABUL QILISHDA
SUBYEKTIVLIK VA OBYEKTIVLIK MUVOZANATI**

Parpiyev Jaxongir Ilxomjonovich

“Namangan optimal audit” MCHJ auditorlik tashkiloti auditori

***Annotatsiya:** ushbu maqolada auditorlik faoliyatida baholovchi ko'rsatkichlar asosida qaror qabul qilishda subyektiv va obyektiv yondashuvlar o'rtasidagi muvozanat masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida auditorlarning professional mulohazasi, tajribasi va axloqiy tamoyillari bilan dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish o'rtasidagi tafovutlar aniqlanadi. Baholovchi ko'rsatkichlarning murakkabligi auditorning shaxsiy fikridan tashqari, me'yoriy hujjatlar va standartlarga asoslangan obyektiv asoslarni talab qiladi. Xalqaro audit standartlari, jumladan ISA 540 va ISA 500 talablaridan kelib chiqib, subyektiv qarorlarni qanday hujjatlashtirish va baholash mumkinligi o'rganiladi. Maqolada amaliy misollar, taqqoslovchi jadval va aniq tavsiyalar orqali subyektivlikni kamaytirish va obyektivlikni kuchaytirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlar ishlab chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** auditorlik faoliyati, baholovchi ko'rsatkichlar, subyektivlik, obyektivlik, professional mulohaza, hujjatlashtirish, xalqaro standartlar, audit sifati, konsultatsiya tizimi.*

Kirish

Bugungi tez o'zgarayotgan iqtisodiy muhitda auditorlik faoliyati nafaqat moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini tasdiqlash, balki qaror qabul qiluvchilar uchun ishonchli axborot manbaiga aylanish vazifasini ham bajaradi. Ayniqsa, baholovchi ko'rsatkichlarga oid holatlarda — masalan, aktivlarning

qadrsizlanishini aniqlash, ehtimoliy zararlarni hisoblash, amortizatsiya siyosatini tanlash yoki sof foyda elementlarini baholashda — auditor qat'iy raqamli mezonlarga emas, balki professional mulohaza, tajriba va kontekstual tahlilga asoslangan qaror qabul qiladi. Bunday qarorlar esa ko'pincha subyektiv xususiyat kasb etadi.

Biroq auditorlikda subyektiv yondashuvning haddan tashqari ustuvorligi audit sifati va foydalanuvchi ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, subyektivlikni obyektivlik bilan muvozanatlash zaruriyati vujudga keladi. Xalqaro audit standartlari (xususan, ISA 540 – baholovchi ko'rsatkichlar, ISA 500 – dalillar va ISA 230 – hujjatlashtirish) auditorni har bir baholovchi qarorni dalillarga asoslash, aniqlik kiritish va hujjatlashtirishga majbur etadi. Bunday yondashuv auditor qarorini ishonchli, qayta tekshiriladigan va qonuniy himoyalangan holga keltiradi.

Ayni paytda global amaliyotda auditorlik firmalari subyektivlikni kamaytirish va obyektivlikni kuchaytirish maqsadida turli yondashuvlarni joriy qilmoqda. Bular orasida audit sifatini baholovchi ichki panel, qarorlarni ekspertiza qilish tizimi, hamkasblar bilan maslahatlashuvlar va standartlashtirilgan tahliliy metodikalardan foydalanish mavjud.

Shu sababli, ushbu maqolada auditorlik faoliyatida baholovchi ko'rsatkichlarga doir qaror qabul qilishda subyektiv va obyektiv yondashuvlar o'rtasidagi muvozanat muammosi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — auditorlik qarorlarining sifati va huquqiy himoyasini ta'minlash uchun subyektivlik va obyektivlik mezonlarini tizimli yoritish va ular o'rtasida optimal muvozanatni belgilovchi omillarni aniqlashdan iborat. Ushbu muammo hozirgi kunda

O'zbekiston Respublikasi auditorlik sektorida ham dolzarb bo'lib, xalqaro tajriba asosida ilmiy yondashuvni talab etadi.

Metodologiya

Tadqiqotda deskriptiv tahlil, solishtirma yondashuv va kontent-analiz usullaridan foydalanildi. Avvalo, xalqaro audit standartlaridagi (ISA 540, 500, 520) baholovchi ko'rsatkichlarga oid talablar tahlil qilindi. Shuningdek, Rossiya, Yevropa Ittifoqi va AQShda auditorlar tomonidan baholovchi ko'rsatkichlar asosida qaror qabul qilishdagi yondashuvlar solishtirildi.

Shu bilan birga, subyektivlikni keltirib chiqaruvchi omillar (insoniy xatoliklar, intuitiv qarorlar, tashqi bosim) va obyektivlikni ta'minlovchi vositalar (analitik testlar, uchinchi tomon dalillari, standartlashtirilgan metodlar) maxsus jadval asosida guruhlashtirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari auditorlik faoliyatida baholovchi ko'rsatkichlarga asoslangan qarorlar qabul qilishda subyektivlik va obyektivlik o'rtasidagi nozik muvozanatni ta'minlash auditorlar uchun eng muhim vazifalardan biri ekanligini ko'rsatdi. Baholovchi ko'rsatkichlar odatda qat'iy me'yorlar bilan belgilanmagan bo'lib, ular professional mulohaza, ehtimoliy taxminlar va iqtisodiy holatni individual baholash orqali aniqlanadi. Shuning uchun auditorning qarori ko'p hollarda subyektiv elementlarga boy bo'ladi.

Tahlillarga ko'ra, bu kabi qarorlar quyidagi holatlarda eng ko'p uchraydi: aktivlarning qadrsizlanishi, zaxiralar hajmini belgilash, debitorlik qarzlarini hisobdan chiqarish, amortizatsiya usulini tanlash va sof foyda elementlarini aniqlash. Bunday qarorlar auditorning tajribasi, axloqiy tamoyillarga sodiqligi,

standartlarga rioya qilishi va ichki nazorat mexanizmlarining mavjudligi bilan bevosita bog'liq.

Auditorlik tashkilotlarida ichki sifat nazorati tizimi, konsultatsiya mexanizmi va qarorlarni hujjatlashtirish madaniyati mavjud bo'lsa, obyektivlik darajasi oshadi, subyektiv xatoliklar esa kamayadi. Quyida subyektiv va obyektiv omillar ta'sirida shakllanuvchi qarorlarning asosiy farqlari, ularning afzalliklari va xavflari taqqoslab ko'rsatilgan.

1-jadval.

Baholovchi auditorlik qarorlarida subyektivlik va obyektivlik omillarining taqqoslanishi

	Asosiy mezon	Subyektiv yondashuv xususiyatlari	Obyektiv yondashuv xususiyatlari
	Qaror qabul qilish asosi	Shaxsiy tajriba, sezgi, oldingi amaliyotlar	Standartlashtirilgan metodlar, dalillar, mustaqil ekspertiza
	Xatolik xavfi	Yuqori (insoniy omil, noto'g'ri baholash ehtimoli)	Past (auditorlik dalillar bilan isbotlangan)
	Huquqiy himoyalani sh darajasi	Past (subyektiv fikr ishonchli asosga ega emas)	Yuqori (standart va dalillarga asoslanganligi bois himoyalangan)
	Hujjatlas htirish darajasi	Kam, faqat qisqa izohlar bilan cheklanishi mumkin	Yuqori, qarorlar aniq asoslangan, dalillar bilan hujjatlashtirilgan

	Foydalanuvchi ishonchi	Pastroq, qarorlarning asoslanganligiga shubha bo'lishi mumkin	Yuqori, qarorlar qayta tekshirishga yaroqli
	Audit sifati va obro'ga ta'siri	Salbiy ta'sir bo'lishi mumkin, ayniqsa muhim sohalarda (aktivlar, foyda, zaxiralar)	Ijobiy, qarorlar izchil va asosli bo'lgani sababli tashkilot obro'si oshadi
	Mas'uliyat taqsimoti	Asosan auditor zimmasida, individuallashtirilgan	Tashkilotiy darajada, mas'uliyat ko'p bosqichli (tekshiruvchi, maslahat beruvchi va h.k.)
	Ichki nazorat imkoniyati	Cheklangan (faqat yakuniy natija baholanadi)	Keng (qarorlar jarayoni bosqichma-bosqich tekshiruvdan o'tkaziladi)

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, auditorlik faoliyatida subyektiv qarorlar har doim ham yomon emas, biroq ular hujjatlar, dalillar va obyektiv mezonlar bilan mustahkamlanmasa, audit sifati xavf ostida qoladi. Aksincha, obyektiv yondashuv auditorni ortiqcha xavfdan himoya qiladi, lekin bu yondashuv auditorni kontekstdan uzilgan, haddan tashqari standartga yopishib qolgan qarorlar qabul qilishga olib kelishi mumkin. Shu sababli optimal yondashuv — bu subyektiv mulohazani obyektiv asoslar bilan uyg'unlashtirishdan iboratdir.

Bu muvozanatga erishish uchun auditorlik tashkilotlarida malaka oshirish, kasbiy etika treninglari, hujjatlashtirish standartlarini ishlab chiqish va ichki

konsultatsiya tizimini joriy qilish zarur. Ayniqsa, yirik audit firmalarda “kompleks holatlar bo'yicha maslahat kengashlari” auditorning qarorlarini obyektivlashtirishga katta hissa qo'shadi.

Auditorlik faoliyatida subyektivlik va obyektivlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash dolzarb nazariy va amaliy masalalardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, auditor tomonidan baholovchi qarorlar qabul qilinayotgan vaziyatlarda professional mulohaza muhim rol o'ynaydi. Biroq ushbu qarorlar yetarlicha hujjatlashtirilmasa, audit xulosalarining ishonchliligi pasayadi, bu esa foydalanuvchilar ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aynan shu jihatdan xalqaro standartlar auditorni hujjatli asosga tayangan holda, dalillar bilan mustahkamlangan qarorlar qabul qilishga undaydi.

Baholovchi ko'rsatkichlar bo'yicha qarorlar — aktivlarning qadrsizlanishini aniqlash, ehtimoliy zaxiralarni hisoblash, amortizatsiya siyosatini tanlash kabi holatlar — auditorning kasbiy bilimiga, axloqiy tamoyillarga sodiqligiga, me'yoriy huquqiy xabardorligiga va tahliliy salohiyatiga tayanadi. Shu bilan birga, auditorlik tashkilotining ichki nazorat tizimi, konsultatsiya madaniyati va hujjatlashtirishga bo'lgan yondashuvi ham ushbu qarorlarning sifatiga ta'sir ko'rsatadi.

Amaliyotda auditorlar tomonidan qabul qilingan qarorlarning katta qismi subyektiv komponentlarga ega ekani kuzatildi. Ayniqsa kichik va o'rta hajmdagi audit tashkilotlarida bu qarorlar yetarlicha asoslanmaydi, qayta ekspertizadan o'tmaydi va standartlashtirilgan mezonlar bilan solishtirilmaydi. Bu esa audit sifati va obro'siga bevosita ta'sir etadi. Shu boisdan qarorlarni hujjatlashtirish, dalillar bilan mustahkamlash va ichki ekspertiza tizimlarini kuchaytirish zarur.

Xulosa

Auditorlik amaliyotida optimal natijaga erishish uchun subyektiv fikrlar obyektiv dalillar bilan muvofiqlashtirilishi kerak. Bunda konsensus asosida shakllangan ichki qarorlar, maslahat kengashlari va malaka oshirish kurslari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har bir baholovchi qarorning asoslari aniq ifodalangan, hujjatlar bilan tasdiqlangan va qayta tekshirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu yondashuv nafaqat audit sifati, balki auditorning huquqiy himoyasini ham mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, auditorlik faoliyatida subyektivlik va obyektivlik uyg'unligi professional mulohazaning sifatini oshiradi. Bu uyg'unlik audit tashkilotining ichki siyosati, metodikasi va madaniyatida o'z aksini topmog'i zarur. Faqat shundagina auditorlik faoliyatining ishonchliligi, jamoatchilik ishonchi va xalqaro darajadagi raqobatbardoshligi ta'minlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Баранов П. П. Философские и логические основания концептуализации профессионального суждения в аудите // Финансы, бухгалтерский учет и анализ. – 2011. – № 2. – С. 128–134.
2. Добрунова М. А. Обоснование профессионального суждения при выборочной аудиторской проверке // Аудит и финансовый анализ. – 2021. – № 2. – С. 55–60.

3. Панкова С. В., Саталкина Е. В. Профессиональное суждение бухгалтера и аудитора: сходства и различия // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 21(171). – С. 10–15.
4. Панкова С. В., Саталкина Е. В. Профессиональное суждение бухгалтера: неопределенность, риски и этические требования // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 27(273). – С. 10–16.
5. Азарская М. А. Профессиональное суждение аудитора в системе контроля качества аудита // Региональная экономика: Поиск. Проблемы. Решения. – 2009. – № 42(35). – С. 3–6.
6. Алексеева И. В. Исследование дефиниции «профессиональное суждение» в системе категорий аудиторской деятельности // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ). – 2010. – № 3. – С. 28–32.
7. Тарасова Т. М. Исторические предпосылки формирования профессионального суждения аудитора // Концепт. – 2014. – Спецвып. № 14. – ART 14682. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14682.htm> (дата обращения: 21.07.2025).
8. Захидов Д. оптимизация аудиторских и бухгалтерских данных с помощью автоматизированного анализаподхода //Передовая экономика и педагогические технологии. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 216-222.
9. Пожарицкая И. М. Профессиональное суждение в специализированных сферах аудита // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 5. – С. 113–117.